

JÁVORSZKY BÉLA

Finnugorok Európában

Nemcsak a könyvnek, a gondolatoknak és a fölismeréseknek is megvan a maguk sorsa, egyéni története.

Még az 1980-as évek elején történt, hogy Lassi Nummi finn költő-barátom barát-hegyi lakásának erkélyén megismerkedtem Lennart Merivel. Szent Iván előtt jártunk, nyár volt, igazi hőségidő, kókadtan csüngtek a lombok a késő délutáni napsütésben. Házigazdánk lakása addigra már jócskán megtelt a világ finnugor tájairól érkezett vendégekkel, s aki csöndre vagy levegőre vágyott, kihúzódott az erkély árnyékot adó oázisába. Finn szokás szerint oda vonultak felre a dohányosok is.

Akkor és ott mutatott be Lasi Lennartnak, és késő este mi még mindig beszélgettünk. Először irodalomról és műfordításról, később Észtországról és Magyarországról, Finnországról és a finnugorokról, akiknek helyzetéről igazából az ő szájából hallottam az első drámai szavakat. A jövőt illetően persze mind a ketten borúlátóak voltunk, egyikünk sem hitte, hogy Európa keleti felén még ebben a században bekövetkezhet lényegi változás, nemhogy a vörös birodalom összeomlása.

A történelem azonban rácafolt borúlátásunkra. Keleti Közép-Európa fölött kiderült az ég, s egyszeriben számunkra is megkezdődhetett az elrabolt Nyugat-Európa visszahódítása.

Ami ezután történt, az ma már történelem. Ahogyan az is, ami velünk, észtekkel és magyarokkal megesett. Sőt, valójában a finnekkel is, hiszen a változások őket sem kímélték, és ma Finnország sem ugyanaz, mint ami volt tíz-tizenöt évvel ezelőtt. Nem az sem politikai, sem pedig szellemi, mentális értelemben.

Ahogy mondtam, a kis finnugor népek tragédiába hajló történelméről és a finnugor sorsközösség fontosságáról nekem Lennart Meri beszélt elsőként, meggyőző erővel. Az ő történetit hallgattam az Európa nyelvi térképéről végleg lekerült vótokról és a nemzethalál végkifejlete felé sodródó livekről, akikkel később életem egyik megrázó élményeként én magam is kezét szoríthattam. Az északorosz tajgán helikopterekről legéppuskázott, vodkával tönkretett hantikról és manysikról, akiknek rénszarvas legelőit és ősi vadászterületeit az eltört olajvezetékekből föltörő gejzirek végérvényesen elpusztították. Mesélt a fertőzött halaktól harmincévesen májzsugorban elsorvadtakról, az anyanyelvüket félig vagy egészen elfeledtekről. Arról, hogy a kis finnugor népek körében két évtized alatt megféleződött a nyelvet még beszélők aránya. És persze az észtekről, akik épp abban az időben szorultak kisebbségbe a saját fővárosukban, s akiknek szomorú jövőt jeleztek a demográfusok. A nemzethalál réme akkoriban náluk is megjelent már a kertek alján, s savós pillantásával be-beleselkedett a kocsmákba és a szülőszobákba.

Aztán megtörtént a régen várt csoda, a birodalom látványos összeomlása. S ma, jóllehet lehetnek kétségeink az orosz demokrácia komolyságát és erejét illetően, a negatív folyamat mégiscsak megfordulni látszik és kézzelfogható közelségbe kerülhet a keleti finnugor népek kulturális önállósága. Feltéve, hogy van még bennük erő, hogy fölismerjék saját nemzeti érdekeiket és igent mondjanak a változásra.

Amennyire örvendetes azonban ez az ébredő finnugor öntudat, annyira elszomorító a három szuverén finnugor ország valamikori gazdag kapcsolatrendszerének leépülése, elsorvadása. A két világháború között – igaz, elsősorban néhány „megszállott” finn- és észttbarát jóvoltából – elevenen működtek a kultúrákat összekapcsoló hajszalerek, noha akkoriban állami eszközökkel nem igen segítették őket. Működtek azonban a társadalmak, és az irodalom fontosnak tartotta, hogy fölfedezze mindazt, amit egy rokon kultúra nyújthat színben, eszmeiségben, gazdagodásban. Akkor számontartottuk és becsültük egymást. Finn és észtt művészek indultak hosszú tanulmányutakra Magyarországra. Emlékezzünk csak Akseli Gallen-Kallelára vagy Yrjö Siipolára. Vagy az észtt Ants Murakinra, aki festőként jött, hogy ellesse a magyar művészek mesterfogásait, és aztán nyelvünket megtanulva műfordító lett és lefordította a magyar szépirodalom színe-javát. Kosztolányi Dezső rajongva írt a Kalevaláról, Németh László tanulmányokban elemezte a később Nobel-díjas Frans Eemil Sillanpää regényeit, Gulyás Pál és József Attila a kalevalai költészet hatása alá került, Kodolányi János pedig, mint tudjuk, hosszú időszakokat töltött Finnországban. Akár jelképesnek is mondható, hogy ott fejezte be Juliánus barát, az őshazát fölfedezni indult szerzetes történetét. Ő maga is fölfedezni indult, s ha Magna Hungariát nem is, Finnországot mégiscsak megtalálta a harmincas évek magyarsága számára.

A népi írók eszményeik megtestesülését látták az észtt és a finn társadalomban, olyan modellt, melyet okkal és joggal állíthatnak követendő példának a magyar közvélemény elé. Csodáltak a finn és az észtt demokráciát, az ott tapasztalt türelmet, kitartást, szociális gondolkodást, és nem utolsósorban a kultúra feltétlen tiszteletét. Ma is viszonylag kevéssé ismert tény, hogy például Észtországban már az 1930-as években írói fizetésben részesült szinte minden valamirevaló író, még hozzá egy igen egyszerű ötlet, egy a dohány- és szeszjövédékek mérhetetlen állami hasznát megcsapoló kulturális alap jóvoltából.

Ma, visszatekintve erre az időszakra, újólá megállapíthatjuk, hogy Kodolányinak és a nép íróknak volt mivel példálózniuk. És azt is hozzátehetjük: bárcsak Magyarország is a „finn útra” lépett volna! Az 1920-as, 30-as években ugyanis nem csupán a demokrácia vizsgázott jelesre Finnországban és Észtországban, hanem a kisebbségpolitika, az iskolapolitika, a szociálpolitika, a gazdaságpolitika is. Ismeretlen volt az írástudatlanság. Mind a két ország példásan korszerű törvényekkel védte kisebbségeit. A szociális biztosítási rendszer sok tekintetben megelőzte a svédet, nem volt nagybirtok, és az egy főre eső nemzeti termék a legkiugróbbak közé tartozott Európában. Olcsó volt a tanulás, aminek köszönhetően az egész kontinensen Lettország után Észtországban volt a legmagasabb az ezer főre eső diplomások száma. És akkor nem beszélünk még az élet minőségéről, a társadalom mélyén gyökerező demokratikus hagyományokról. A munka becsületéről, arról a ma is megtapasztalható légkörtől, melyben a paraszti munka az egyik legmegbecsültebb foglalkozás. Ezek az értékek ma is modellként szolgálhatnak Magyarországnak.

Csak hogy Kodolányiéknak a finn és az észtt példa nem csupán gyakorlati kapaszkodó volt, hanem szellemi védőpajzs is, egy új kultúrkör lehetőségének a fölillantása. Ez a kultúrkör egyszerre támaszkodhatott a nyelvrokonságon alapuló rokonszevre,

a peremlétből fakadó közös tapasztalatokra és a kis népek természetes egymásra utaltságára. Tovább erősítették az egyházi kapcsolatokat. Társaságok, folyóiratok, intézmények jöttek létre, megteremtődött a kultúrkongresszusok hagyománya. Azokon pedig a társadalmak találkoztak és vetettek számot egymással. A kis rokonnépek megsegítésére kulturális programok készültek, igazi cselekvési programok: gondolkunk csak a lettországi liv ház magyar, finn és észti segítséggel történt létrehozására!

Ez az ígéretesnek indult folyamat szakadt meg a második világháborúval és az azt követő politikai éjszakával. Finn-magyar viszonylatban is másfél évtizedre volt szükség, hogy újból összeforhassanak az elvagdalt idegszálak. Hallgassunk most az érrendszer helyreállításának konkrét okairól s arról, kik voltak a gyógyító sebészek, és örüljünk annak, hogy egyáltalában volt együttműködés Finnország és Magyarország, sőt – némi moszkvai áttétellel – Észtország és Magyarország között. Mindenfajta együttműködésnek megvan ugyanis a maga szellemi hozadéka. Könyvek jelenthettek meg, méghozzá meglehetősen nagy állami támogatással, újjáéledhettek az egyházi és a társadalmi kapcsolatok, és az egyszerű magyar állampolgár vízum nélkül először Finnországba juthatott el a nyugati országok közül.

Mára azonban a szálak újból meglazultak, s félő, hogy kellő jószándék és elegendő pénz híján el fognak sorvadni, holott épp megeléknítésükre volna égető szükség. Temészetszerűleg nem az egyházi kapcsolatokra gondolok, és a testvérvárosi kapcsolatokra sem, holott jószerivel mára azok is válságba jutottak, s nem lelik helyüket a rendszerváltozást követő átalakulásban. Megvannak, remélhetőleg élnek még a személyes kapcsolatok, jóllehet saját tapasztalataim alapján magam is úgy látom, ahogyan Kodolányi 1937-ben: Finnországban mélyebb és alaposabb a finn-magyar rokonság tudata, mint nálunk.

A legnagyobb veszélynek én mégis azt látom, hogy a három rokonnép oda sem figyel egymásra. Korunk emberéhez hasonlóan a kis finnugor népek is elnéznek és elbeszélnek egymás mellett, jóllehet ha valaha, hát ma valóban szükségük volna egymásra. Sem egy atomizálódott társadalom, sem egy darabjaira hullott szellemi közösség nem képes ugyanis a megújulásra. Nem gondolhatjuk komolyan, hogy egy tágabb szellemi haza fölépítése nélkül bármelyikünk is otthon fogja érezni magát a germán, latin és szláv túlsúlyú Európában.

Mit kellene tennünk? És egyáltalában: mit jelent ma finnugornak lenni Európában?

Ahhoz, hogy a kérdésre válaszolhassunk, előbb tisztáznunk kell az európaiság és a finnugor kultúrkör fogalmát.

Én azt hiszem, európaiságunk alapja csakis a kultúra lehet. A kultúra egyesít és megkülönböztet, szublimál bizonyos folyamatokat, s azonos mederbe tereli szerteinduló gondolatainkat. Az ember csak a kultúrában fejezheti ki és valósíthatja meg önmagát. Az embert a kultúra emeli a természet más teremtményei fölé, eltérően a hangytól vagy a fűszálon egyszülőző bogártól, a kultúrában jutnak kifejezésre az érzelmei is, a gyűlölet és a szeretet.

Európainak lenni szuverén, felelős gondolkodást jelent, azaz ellentétjét az államközpontú szocializmusnak, a tekintélyuralomnak és a diktatúrának. Számomra ebből egyenesen következik az, hogy az európai ember elutasítja mások elnyomásának vagy megalázásának minden formáját. Sem Sztálin, sem Hitler nem voltak európaiak, hiszen egy torz ideológia oltárán tízmilliókat áldoztak föl, s ugyancsak tízmilliószámra vetették máglyára az európai szellem alkotásait.

Európainak lenni azt is jelenti, hogy szuverén egyéniségként képesek vagyunk elutasítani a fogyasztói társadalom és a tömegkultúra „termékeit”. Fönnáll a veszélye

ugyanis annak, hogy a nemrég távozott orosz tankok és a rögeszmés ideológiák helyét átveszi a pénz és a tengerentúli giccsipar uralma.

Európainak lenni ugyanakkor annyi is, mint őrizni a hagyományokat, mely nélkül nincs sokszínűség, hanem csak arctalan massa van és tetszhalott állapot. Európának nem rossz epigonokra van szüksége, hanem önálló gondolkodókra, nem másolatokra és „euroirodalomra”, hanem olyan eredeti alkotásokra, melyeket értékrendjébe tud állítani. A lelkünkre van szüksége, a múltunkra, a hagyományainkra, a muzsikánkra és a zoltárainkra, a városaink formavilágára és a parasztházaink oromdíszekre. Az itáliai és a németalföldi mesterek képei, Mozart és Beethoven hangjegyei, az avantgárd és a fáradt posztmodern után számukra is felfrissülést hozhat a mi világnk. Ez a, ha úgy tetszik, kelet-európai, ha úgy tetszik, végvári világ.

A peremlét, a politikai és kulturális határmezsgye nyújtotta tapasztalataink azonban csak az egyik összetevőjét adják ennek a világnak. Helyre kellene állítanunk azt a kultúrkört is, amelyet az egyszerűség kedvéért az imént finnugor kultúrkörnek neveztem, de ugyanúgy mondhattam volna finnugor kultúralsádnak. A „szellemi haza” fogalma mellé be kellene vezetnünk a „szellemi őshaza” fogalmát. Mert ahogy a magyar nemzet is egyetlen test, egyetlen szellemi közösség, mely államhatároktól függetlenül lakja ugyanazt a „szellemi hazát”, ugyanúgy lehet egy nagyobb közösségnek is szellemi őshazája. Vegyük át tehát a múltbeli együttműködésből mindazt, ami jó volt és használható, és egészítsük ki néhány korszerű formával.

Vissza kellene hozni például a két világháború közt olyannyira népszerűvé vált kultúrkongresszusok hagyományát. A kultúrák és a társadalmak találkozása mindig rendkívüli esemény, melyet semmilyen tudományos kongresszus nem képes helyettesíteni. A finnugor kongresszusok a tudomány és a szakma szűkkörű találkozói, a kultúrkongresszusba azonban minden együttműködési forma belefér, a színházak és a művészcsoportok fellépésétől az írók, műfordítók és képzőművészek, zenei és táncegyüttesek, testvérvárosok és testvérgyülekezetek, egyesületek és magánemberek találkozásáig. Nincs az a kulturális munkaterv, amely hatékonyabb és eredményesebb lehetne egy ilyen megmozdulásnál!

És persze alapítványok kellenének, üres, szép szavak helyett pénz kellene, mert pénz nélkül aligha képzelhető el akár kultúrkongresszus, akár könyvkiadás. Az eltékozolt tízmilliókból, ha csak egy töredéknyit a finnugor eszme, a finnugor kultúrkör bővítésére fordítana a hivatalos Magyarország, máris tágabb tudóval és szaporábban lélegezhetnénk, s legényesebb kedvvel indulnánk Nyugat-Európába.

Addig azonban magunkra, a magunk erejére vagyunk utalva. A magunk buzgalomára és a magunk találékonyságára. Addig csak rajtunk múlik, hogy megtaláljuk-e egymást, s képesek leszünk-e a Nyugatnak tovább adni egy kis keleti nyelvcsalád, egy kicsi, de gazdag kultúrkör: a finnugorság üzenetét.